

Ірина Марчук

АНАЛІЗ КОНКРЕТНИХ СИТУАЦІЙ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО СОЦІОЛОГА

Чітке визначення Україною необхідності приєднання до загальноєвропейського освітнього простору спонукає до нового бачення розвитку її інтелектуального уособлення та потенціалу, викликає і прискорює значні зміни у суспільному житті, що, цілком природно, актуалізує складні психолого-педагогічні проблеми й чинники становлення всієї національної системи освіти. Оновлення сутності навчання є визначальною складовою системи освіти в Україні й передбачає приведення його у відповідність до сучасних потреб як особистості, так і суспільства. Як відмічають вчені-педагоги, існує протиріччя між зростаючою потребою нашої держави у висококваліфікованих фахівцях і недостатнім рівнем сформованості їх професійних якостей. Необхідно зазначити, що майбутні соціологи до останнього часу залишалися поза межами педагогічних досліджень. За останні п'ять років значно зросла кількість наукових досліджень у галузі соціології, але більшість із них є початком серйозного наукового пошуку методичних підходів і організаційних моментів підготовки фахівця-соціолога. Сучасний стан розвитку соціології настільки наповнюється змістом, що підготовка майбутніх фахівців стає її особливим завданням. І хоча спеціальних досліджень поки проводилася недостатня кількість, сьогодні явно спостерігається між запитами соціальної практики і теоретичними моделями підготовки соціологів, сучасними вимогами до кваліфікації соціолога і їх віддзеркаленням у програмах соціологічної освіти. Виникає об'єктивна потреба у посиленні уваги до досліджень проблем педагогіки і психології вищої соціологічної освіти, здійснення комплексу спеціальних дидактичних досліджень у галузі сучасних проблем професійного навчання майбутніх соціологів.

Аналіз нормативної літератури з питань підготовки майбутніх соціологів свідчить, що актуальність нашого дослідження підтверджується і «Кодексом професійної етики соціолога», який спирається на загальні характеристики, прийняті в міжнародній соціологічній спільноті: професійну компетентність, професійну і соціальну відповідальність, повагу до прав і гідності людини. Офіційною професіограмою передбачено формування загальних професійних якостей майбутніх соціологів: високий рівень соціально-філософської і гуманітарної підготовки, ерудиція, висока культура, толерантність, прагнення до об'єктивності в соціальних оцінках.

Актуальність даної статті обумовлена фактом недостатнього впровадження методів активного навчання у процес формування професійно важливих якостей майбутніх соціологів. Ми дійшли певних висновків, використовуючи досвід викладання гуманітарних дисциплін в Інституті соціальних наук ОНУ ім. І.І. Мечникова. Доцільно зауважити, що саме аналіз

конкретних ситуацій, як один з найефективніших методів активного навчання, за певних умов сприятиме більшій результативності процесу навчання і виховання майбутніх фахівців.

Існує очевидна необхідність широкого застосування творчих завдань на завершуючих етапах навчання, разом з тим, на етапі осмислення учбового матеріалу і на етапі емпіричного і теоретичного узагальнення, а також при практичному застосуванні завжди є великі можливості для активізації і інтенсифікації навчальної діяльності студентів. У окремих вчених-дидактів існує установка на те, щоб дидактичні концепції (наприклад, проблемного навчання) прямо і безпосередньо широко впроваджувалися у педагогічну практику вищої освіти без попередньої належної розробки педагогічної технології, з одного боку, та методичного опрацювання дидактичних ідей, що висувуються, – з іншого. На наш погляд, все це з неминучістю замість прискорення впровадження, зрештою, приводить до розчарування педагогів-практиків у самій основі вельми плідної дидактичної концепції. Оскільки застосування будь-яких інноваційних технологій повинно бути ретельно продумано, психологічно і методично підготовлено, виправдано і поступово.

Так П.І. Підкасітий називає такі методи активного навчання, як «ігрове проектування, аналіз конкретних ситуацій, рішення ситуаційних задач і проблем конкретного виробництва (науки), курсове і дипломне проектування найбільш ефективними в розвитку технологій навчання у системі вищої освіти» [3, 16].

А.О. Вербіцький визначає, що «ділова гра є найбільш ефективною, і в той же час найбільш складною формою активного навчання» [1, 67], що потребує певної тривалої методичної і психологічної підготовки з боку педагога та студентів. Враховуючи особливості процесу навчання і виховання майбутніх соціологів у вищих навчальних закладах, можливості впровадження ділової гри досить обмежені часом, вона може бути використана наприкінці теми, курсу, як показова фінальна гра. Треба акцентувати, що ділова гра як активний метод навчання, має синтетичний характер і охоплює великий набір процедур, деякі з них (аналіз конкретних ситуацій – АКС, рольові ігри) можуть відбуватися окремо, а іноді проводяться як спрощенні форми (варіанти) ділової гри.

У своєму дослідженні І. Лернер виділив два компоненти змісту освіти: базовий компонент, що включає систему знань, умінь і навиків, а також просунутий компонент, що містить досвід творчої діяльності (тобто досвід перенесення знань, умінь і навичок у нову, нестандартну ситуацію, досвід продуктування нових знань і способів діяльності) і досвід емоційно-ціннісного відношення особистості до світу, до людей, до себе. Між цими компонентами існує зв'язок: просунутий компонент формується на основі базового. Цей висновок набуває актуальності щодо використання різноманітних конкретних ситуацій як базових на етапі підготовки ділової гри. Як показує досвід авторки даної статті щодо процесу навчання і виховання майбутніх соціологів в ІСН ОНУ ім. І.І. Мечникова, дидактичні ситуації можуть бути використані впродовж процесу навчання як «тренажер»

для закріплення певних знань, умінь, відпрацювання навичок професійної діяльності, оскільки вони не потребують багато часу на підготовку, їх відмінною характеристикою є спонтанність, а результати впровадження в психолого-педагогічний процес майже миттєвими, їх важко переоцінити. Різноманітні навчальні ситуації можуть бути використані майже на кожному занятті в рамках різних дисциплін з перспективою трансформації в ділову гру, як більш складну форму активного навчання. Крім можливості чіткого відпрацювання конкретних навичок професійної діяльності, використання аналізу конкретних ситуацій дає можливість студентам виявити їх креативні здібності, інтуїцію, уяву. Це, безумовно, дуже важливо, оскільки таким чином можна вирішити декілька з багатьох існуючих суперечностей у системі професійної освіти соціологів:

- між оновлюваним змістом навчальних дисциплін і в основному традиційною формою його викладання;
- між предметним «ізолюваним» навчанням в рамках і засобами однієї дисципліни і необхідністю системного використання наукового знання і кроснавчальних навичок за умов вирішення творчих задач;
- між необхідністю інтенсивного розвитку інтуїції, уяви, з одного боку, і відсутністю методики стимулювання, формування цих якостей, з другого боку.

Поняття «ситуація» достатньо багатопланово і визначається по-різному залежно від сфери його використання. В психології «ситуація – система зовнішніх по відношенню до суб'єкта умов, спонукаючих і опосередковуючих його активність» [3, 22].

О.Н. Леонт'єв визначає навчальну задачу, використовуючи термін «ситуація»: «Задача – це ситуація, яка вимагає від суб'єкту якоїсь дії» [6, 35]. Тобто, беручи за основу цю дефініцію, ми можемо дійти висновку, що використовуючи в процесі навчання ті чи інші ситуації, педагоги вирішують конкретні навчальні задачі. Необхідно створювати такі проблемно-професійні ситуації, для вирішення яких майбутнім фахівцям не достає знань і умінь, але які можуть бути здобуті шляхом спеціально організованої діяльності на основі використання різноманітних джерел інформації. Таким чином, набуті знання і вміння стають особистим відкриттям, продуктом персональних висновків і узагальнень, пізнавальної діяльності; засобом забезпечення максимально можливої адекватності навчально-пізнавальної і дослідницької діяльності студентів у вищому навчальному закладі, характеру їх майбутньої професійно-практичної діяльності.

Заслуговує уваги наступна класифікація способів мислення, які використовуються для вирішення різноманітних професійних задач (в ній зберігаються назви, прийняті в сучасних закордонних дослідженнях) [2, 23]:

- прикладання – спосіб розв'язання проблемної ситуації чітко визначений, наявна ясна внутрішня модель того, як повинно бути. Різновиди даного способу мислення: прикладання-процедура, прикладання-діагностика, прикладання-регуляція;

- адаптація – використовується в ситуації, де є кілька способів рішення проблеми, і необхідно вибрати оптимальний залежно від обставин. Різновиди: адаптація-аналіз, адаптація-координація, адаптація-формалізація;
- виробництво – уявлення про виконання задачі зберігається в руховій пам'яті людини, відбувається безпосередня дія. Різновиди: виробництво-сила, виробництво-спритність.

Отже, для професії соціолога характерні переважно такі способи мислення, як «адаптація-формалізація», «адаптація-аналіз», «прикладання-діагностика», і в меншій мірі, «прикладання-регуляція».

Аналіз сказаного вище і його осмислення з психолого-педагогічної позиції показує, що в рішенні навчальних задач можуть виникати різні ситуації. Зокрема, можливі репродуктивні ситуації, що вимагають від майбутнього фахівця застосування раніше відомого алгоритму, способу, прийому діяльності. Можливі також і творчі ситуації, що вимагають застосування деякої діалектичної суперечності. Творчими ситуаціями є підстава рахувати такі, виходом з яких є пошук нового методу, прийому, засобу діяльності, і які одночасно стимулюють розвиток творчих здібностей особистості. Прикладами творчих ситуацій можуть бути: дискусійні ситуації; ситуації, що вимагають критичних суджень; ситуації застосування аналогій; ситуації прогнозування, висунення гіпотез. Творчі ситуації або передують формулюванню творчого завдання, або саме завдання, процес його ухвалення, рішення створює для студента творчу ситуацію.

На наш погляд, слід розрізнати дуже близькі поняття «творча ситуація» і «проблемна ситуація». Проблемна ситуація характеризує ситуацію суперечності, пов'язану з узгодженням того, що знає, уміє, на що здатний майбутній фахівець, і тим, що необхідно знати і уміти, щоб вирішити це протиріччя. Поняття «творча ситуація» ширше, хоча може і не містити проблемної ситуації явно, як, наприклад, в умовах дискусійної ситуації.

Д.І. Богоявленський писав, що «любий зміст стає предметом навчання лише тоді, коли він приймає для навчання вид певної ситуації, що направляє і стимулює навчальну діяльність» [6, 37]. Стати предметом діяльності матеріал може лише в тому випадку, якщо він включений у контекст завдання. Завдання є тією загальною і обов'язковою формою викладу матеріалу, в якій він тільки і може бути включений у контекст процесу навчання. Іншими словами, однією з відмітних ознак навчальних, зокрема навчально-творчих ситуацій, є те, що вони виступають як специфічна форма організації змісту навчального матеріалу. Іншою відмітною ознакою будь-якої навчальної ситуації порівняно з ситуацією взагалі є те, що навчальна ситуація дозволяє студенту оволодіти певними знаннями, уміннями, розвинути свої особистісні якості. Ця істотна ознака виділена Н.Н. Тулькибаєвою і А.В. Усовою при визначенні поняття «задача з фізики». «Задача з фізики – це ситуація, що вимагає розумових і практичних дій від тих, що вчаться, на основі законів і методів фізики; вона направлена на оволодіння знаннями з фізики, уміннями застосовувати їх на практиці, на розвиток мислення» [2, 56].

Осмислюючи суть поняття «навчальне творче завдання» з педагогічної точки зору, В.І. Андреев [6, 56] дійшов наступного висновку: навчально-творче завдання – це така форма організації змісту учбового матеріалу, за допомогою якої педагогу вдається створити студенту творчу (проблемну) ситуацію, прямо і побічно задати мету, умови і вимоги навчально-творчої діяльності, в процесі якої студенти активно опановують знаннями, уміннями, навичками, розвивають творчі здібності особистості.

У соціологічному словнику поняття «ситуація» визначається як «сукупність взаємопов'язаних фактів, явищ, умов і обставин, що характеризують певний етап, період і вимагають від керівника відповідних оцінок, розпоряджень та інших організаційних дій».

З погляду професійної діяльності ситуація – це сукупність взаємопов'язаних фактів, явищ і проблем, що характеризують конкретний період або подію в діяльності організації, що вимагають від її керівників відповідних рішень, розпоряджень і інших активних дій.

Метод аналізу конкретних ситуацій, як одна з форм активного навчання, полягає у вивченні, аналізі і ухваленні рішень відносно ситуації, яка виникла в результаті подій, що відбулися, або може виникати при певних обставинах у той або інший момент. Аналіз конкретної ситуації - це глибоке і детальне дослідження реальної або імпровізуємої обстановки, що виконується для того, щоб виявити її характерні властивості. Цей метод активного навчання розвиває аналітичне мислення майбутніх фахівців, допомагає відпрацювати системний підхід до рішення професійних проблем, дозволяє виділяти варіанти правильних і помилкових рішень, вибирати критерії знаходження оптимального рішення, вчитися встановлювати ділові і професійні контакти, ухвалювати колективні рішення, усувати конфлікти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. – М.: Высшая школа, 1991. – 78 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Пидкасистый П.И., Хайдаров Ж.С. Технологии игры в обучении и развитии. – М., 1996. – 123 с.
4. Смолкин А.М. Методы активного обучения. – М.: Высшая школа, 1991. – 176 с.
5. Учебный социологический словарь / Под ред. С.А. Кравченко. – М.: Экзамен, 2001. – 511 с.
6. Чернилевский Д., Филатов О. Технология обучения в высшей школе. – М., 1996. – 256 с.